

Magdalena MADERSKA

Wydział Architektury, Politechnika Gdańska

ASPEKT ARCHITEKTONICZNY, KULTUROWY ORAZ EKONOMICZNY ZMIAN ZACHODZĄCYCH W PRZESTRZENI I SPOŁECZNOŚCI PÓŁWYSPU HELSKIEGO

Streszczenie. Referat stanowi próbę znalezienia modelu zrównoważonego zagospodarowania terenów mierzejowych, takich jak Półwysep Helski. Poprzez pewnego rodzaju analizę jakości przestrzeni zwraca uwagę na główne aspekty nawarstwiających się na wskazanym terenie problemów. Są to aspekt architektoniczny, kulturowy oraz ekonomiczny jako modulatory zmian przestrzennych i społecznych mierzei.

ARCHITECTURAL, CULTURAL AND ECONOMICAL ASPECTS OF SPACIAL AND SOCIAL CHANGES OCCURRING IN HEL PENINSULA

Summary. The paper tries to find a model of sustainable management of spit's areas such as Hel. Through some kind of spatial quality analysis it touches main aspects of problems growing in this area. These are architectural, cultural and economical aspects which create spatial and social changes in the peninsula.

1. Wstęp

Historię naszej planety przeplatają wydarzenia zasadniczo zmieniające jej bieg. Wyginięcie dinozaurów, pojawienie się *Homo sapiens* dzieła pozornie anonimowych sprawców, których zrozumienie bierze swój początek w zrozumieniu natury, potęgi ewolucji poprzez świetność i kres potężnych cywilizacji, wielkie odkrycia, wojny nierozzerwalnie związane z potęgą rozumu aż po współczesne zagrożenia katastroficzne. Historia zatacza koło. Od nas zależy, czy będzie to dzieło skończone. U progu XXI wieku stoimy przed wielkim wyzwaniem: wykorzystując możliwości rozumu, musimy czerpać z potęgi natury.

Półwysep Helski to najbardziej znany obszar Nadmorskiego Parku Krajobrazowego, który został utworzony w 1978 r. i obejmuje „unikalne w kraju tereny o wartościach przyrodniczych, kulturowych i rekreacyjnych”.¹ Walory krajobrazowe Półwyspu Helskiego i Zatoki Puckiej są powszechnie znane, co przyciąga rzesze turystów. To zarazem

¹ Uchwała nr II/49/78 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku z dnia 5 stycznia 1978 r. w sprawie stworzenia Nadmorskiego Parku Krajobrazowego.

bęgosławieństwo dla ludności Półwyspu, która obecnie żyje głównie z turystyki i przekleństwo dla środowiska przyrodniczego. Magnetyzmowi tego obszaru przeciwstawiona jest jego ograniczona chłonność wynikająca ze specyfiki topograficznej, co powinno sugerować rozważne gospodarowanie zasobami przestrzennymi, ze szczególnym uwzględnieniem ochrony środowiska.

2. Aspekt architektoniczny – „nowa archeologia” w odniesieniu do rozwoju technologicznego

Od zarania dziejów nasi przodkowie kreowali przestrzeń, w której żyli. Ich posunięcia były motywowane ich potrzebami. Zaspokajali je szukając odpowiedzi i rozwiązań w naturze. Dziś ekspansja techniki, industrializacja oraz odkrycia naukowe spowodowały wzrost naszych oczekiwań. Jednak u podstaw naszych działań leżą nadal te same dążenia – poczucie bezpieczeństwa, własności, bliskość z przyrodą. Rozwój cywilizacji wykreował mit człowieka – wszechmocnego zdobywcy. Jak pisze Wojciech Eichelberger: „Próbujemy Ziemię wziąć w posiadanie i używać do woli do własnych celów.”² Postęp technologiczny pozwala nam czuć, że nasze możliwości w realizowaniu naszych wyobrażeń są nieograniczone. Bariery takie, jak uwarunkowania klimatyczne, materiałowe, odległość przestały istnieć.

Jak daleko możemy posunąć się w naszej nieograniczonej ekspansji?

Budownictwo Półwyspu Helskiego kształtowały warunki klimatyczne, środowiskowe oraz specyfika fachu, którym zajmowali się jego mieszkańcy. Charakterystyczną cechą była umiejętność korzystania z darów natury oraz „darów morza”, które zwano *brzegowymi bitami*. Często używano do budowy domów drewnianych fragmentów zatopionych łodzi znalezionych na brzegu. Budulec taki, jak drewno, kamień polny czy glina sprowadzany był z łądu łodziami. Wymogi transportu rzutowały na długość i ciężar belek stropowych. Dlatego domy rybackie z tamtych czasów są wąskie, a dla zyskania powierzchni wydłużone, o proporcjach długości do szerokości rzutu jak 1:3.

Czynnikiem determinującym budownictwo Półwyspu Helskiego był surowy, morski klimat. Świadczyć o tym mogą nieduże otwory zarówno drzwiowe, jak i okienne oraz charakterystyczny podział poziomy w połowie drzwi. Dla ochrony przed wiatrem zespoły domów budowano od południa, za wałem wydmowym, który stawał się automatycznie naturalnym parawanem. Również z powodu wiatrów, które wieją tu głównie z zachodu, budynki ustawiane były równolegle do linii brzegowej Zatoki Puckiej.

Gdzie więc zatraciliśmy kulturę budowania z szacunkiem dla tak potężnego sąsiada, jakim jest morze?

² Wojciech Eichelberger, „Być tutaj”.

Nasze poczucie bezkarności w ingerowaniu w przestrzeń zaowocowało realizacjami betonowych hoteli na wydmach, domów letnich na wałach ochronnych, rozpasanych brył dalekich od budownictwa regionalnego. Rozwój każdej cywilizacji jest rzeczą zarówno chwalebna, jak i pożądaną. Cechą budownictwa współczesnego jest czerpanie z jej osiągnięć, które oddają charakter i specyfikę czasu powstania, będąc formą przekazu dla następnych pokoleń. Sztuka kreowania przestrzeni szczególnie tak wymagającej jak Półwysep Helski polega na znalezieniu wspólnego mianownika dla twórczego wyrazu i szeroko pojętego kontekstu miejsca. Trafna propozycja to *nowa archeologia*, której idea jest wyszukiwanie w otoczeniu śladów dawnej symboliki i ożywienie ich na potrzeby współczesne.

Czy nie powinniśmy wykorzystywać osiągnięć cywilizacji dla kontynuacji nurtu naszych przodków budowania opartego na dialogu człowiek - otoczenie?

3. Aspekt kulturowy – uniformizacja przestrzeni a kontekst miejsca

W 1964 roku przez Museum of Modern Art (MoMA – Muzeum Sztuki Nowoczesnej) w Nowym Jorku została zorganizowana wystawa „Architecture without Architects” („Architektura bez architektów”), prezentująca mieszkania człowieka od jaskiń poprzez szałas, lepione z gliny chaty Afryki i Bliskiego Wschodu, do drewnianych chat Europy i Azji. W tym samym roku ukazuje się książka Christophera Alexandra „Notes on the Synthesis of Form” („Notatki o syntezie formy”), w której autor stwierdza, że:

„Język architektury tak zwanych prymitywnych kultur jest dla twórców poszukujących nowej formy źródłem pełnym ważnych treści, gdyż powstał on w drodze stopniowego, powolnego, organicznego rozwoju, zgodnego z kontekstem kulturowym”.

Ubogość naszego społeczeństwa polega na tym, że nie wyrosiliśmy w szacunku dla tego, co nas otacza, ale przyjęliśmy postawę ekspansywną.

„Architekturę najdawniejszych checzy rybackich na Helu reprezentuje dom najbardziej wpisany w krajobraz, pozbawiony wszelkich ozdób i detali, mały, skromny, bez nazbyt rozbudowanego rzutu, bez piętra, w którym poddasze służyło wyłącznie do przechowywania sprzętu rybackiego i wszelkiego rodzaju suszu!”³ Z biegiem czasu mieszkańcy Półwyspu Helskiego zaczęli parać się nie tylko rybołówstwem, ale również innymi zawodami związanymi z morzem. W XIX wieku żeglarze rodem z mierzei, którzy zatrudniali się na statkach handlowych, zapoczątkowali nowy styl budowy domów podpatrzony w zachodnich portach. Były to domy o ścianach wykonanych w całości z cegły, z centralnym szczytem. Pojawiły się ozdobne fryzy oraz figury świętych patronów w specjalnie przewidzianych wnękach. Dachy kryte były materiałem trwałym.

Przenikanie się wzorów kulturowych miało miejsce od momentu zaistnienia komunikacji międzyludzkiej. Zjawisko to zwane globalizacją Ronald Robertson w swej

³ Praca zbiorowa pod redakcją Stanisława Janty: „Nadmorski Park Krajobrazowy”, s.180.

książce „Globalization” postrzega jako „zespół procesów, które tworzą jeden wspólny świat”.⁴ O ile w sferze przepływu informacji „wspólny świat” jest zjawiskiem korzystnym, o tyle jego wymiar kulturowy może stać się zgubnym wyrazem pseudowołności. Swobodna dyfuzja wzorów kulturowych prowadzi nieuchronnie do uniformizacji przestrzeni. Nie należy zapominać, że to właśnie regionalizmy decydują o sile atrakcyjności danego terenu, nadając mu wyjątkowy charakter. Przestrzeń to przede wszystkim środowisko wypełnione szerokim wachlarzem znaczeń nadanych przez człowieka. Rodzaj i adekwatność tych znaczeń można odczytać i zrozumieć znając filtr kulturowy.

4. Aspekt ekonomiczny – przemiany społeczne i ich skutki przestrzenne

Rdzenna ludność Mierzei Helskiej trudniła się rybołówstwem. Był to zawód przekazywany z pokolenia na pokolenie. Było to także nie tylko jedyne źródło dochodów, ale również ważny czynnik kształtujący obyczaje oraz ład przestrzenny Półwyspu.

Jako wiodące elementy osiedlotwórcze wyróżnia się:⁵

- Układ drożny będący wynikiem potrzeby łatwego dostępu zarówno do Wielkiego, jak i Małego Morza. Rybacy prowadzili połowy na obu akwenach, a związany z tym transport łodzi z jednego brzegu na drugi wykształcił sieć poprzecznych traktów pieszych. Układ domów, podyktowany uprawianym rzemiosłem, pozornie bezładny zapewniający łatwość w przeciąganiu łodzi rybackich, dziś wyraźnie możemy spotkać tylko w Kuźnicy. Tu prawdopodobnie z braku presji inwestycyjnej wciąż czytelny jest tzw. "klawiszowy układ domów".

- Zasada wzajemnego „przytulania” do siebie chat rybackich – decydowała o tym intuicyjna chęć uzyskania osłony przeciwsztermowej, a przede wszystkim utrzymania łatwej komunikacji w chwili sztormu.

„Podstawą egzystencji ludności Półwyspu były zasoby ryb zatoki i morza. One to determinowały jakość i sposób egzystencji. Wszystko inne łącznie z turystyką (dziś równoważne źródło dochodów) było i jest wtórne.”⁶ Dziś sytuacja ekonomiczna zmusza rybaków do porzucenia swego zawodu. Wielu spośród nich wyzbywszy się kutrów para się „drobną turystyką”. Dramat polega na krótkowzroczności podejmowanych decyzji inwestycyjnych. Współczesne budownictwo Półwyspu Helskiego dalekie jest od cech budownictwa środowiskowego. Oryginalne zabudowania kaszubskie stopniowo zanikają pod presją inwestorów nastawionych głównie na maksymalizację zysku mierzonego liczbą pokoi dla letników. Ustępują miejsca hotelom, pensjonatom o wątpliwej jakości architektonicznej. Warto wspomnieć, że duże inwestycje związane są jednak z kapitałem napływowym.

⁴ Ronald Robertson „Globalization”, s. 396.

⁵ Praca zbiorowa pod redakcją Aleksandra Janty: „Nadmorski Park Krajobrazowy”, s. 181.

⁶ Dr Krzysztof Skóra, „Opinia na temat opracowania mgr inż. B. Wandtke w sprawie ratowania Półwyspu Helskiego oraz przeciwdziałania degradacji środowiska przyrodniczego i jego walorów krajobrazowych”, 1992.

Przyzwalanie na swobodną lokalizację obiektów nienawiązujących do tożsamości miejsca spowoduje definitywne zatarcie charakteru tej przestrzeni. Zabetonowanie, zabudowanie, rozdarcie pasa wydm dominantami kubaturowymi, by turyści mieli widok na morze, doprowadzi do degradacji krajobrazu. Warto pamiętać, że tracąc walory niematerialne, lecz odczuwalne, dla których turyści odwiedzają Półwysep Helski, tracimy magnetyzm przestrzeni.

Specyfika Półwyspu Helskiego, jego walory turystyczne (równorzędny dostęp do plaż Morza Bałtyckiego i brzegu Zatoki Puckiej), dające szeroki wachlarz form wypoczynku, przyciągają rzesze turystów. Skutkiem tego jest ogromna penetracja terenu oraz agresja parkowania w sezonie. Ograniczona chłonność terenu mierzei stoi w konflikcie z nieograniczonością plaż. Niekontrolowany napływ ludności skomasowany w czasie kilku miesięcy letnich powoduje wszelkie przeciążenia terenu mierzei począwszy od komunikacyjnych skończywszy na przeciążeniu infrastruktury technicznej. Obecnie стоимy przed wyzwaniem konfrontacji tego ogromnego potencjału turystycznego z wyjątkowym krajobrazem i rodzimą tradycją.

Jak uchronić to co najcenniejsze w przestrzeni Półwyspu Helskiego jednocześnie wykorzystując jego walory w sposób komercyjny?

5. Zakończenie

Ze względu na swą wielowątkowość problem zrównoważonego gospodarowania przestrzenią Półwyspu Helskiego ma charakter interdyscyplinarny. Od nas kreujących przestrzeń, naszej świadomości, umiejętności korzystania z osiągnięć nauki, dla których wspólnym mianownikiem będzie wrażliwość, zależy kierunek rozwoju mierzei. Są dwa scenariusze rozwoju Półwyspu Helskiego. Pierwszy to scenariusz proekologiczny oparty na szerzeniu świadomości ekologicznej oraz upowszechnianiu wiedzy o przyrodzie i folklorze tego terenu. Drugi opiera się tylko na chęci osiągnięcia szybkiego wyniku ekonomicznego. Nadzieją napawają niektóre przedsięwzięcia podjęte na terenie Półwyspu:

- Szczególnie cenne są inicjatywy, takie jak zastosowanie alternatywnych źródeł energii (głównie baterie słoneczne) na prywatnych domach, co świadczyć może o wzroście świadomości ekologicznej.
- Największym wyzwaniem jest stworzenie alternatywnej dla ruchu samochodowego formy komunikacji. Zaczątki zintegrowanego systemu komunikacji, takie jak ścieżka rowerowa, połączenia wodne z Trójmiastem, przystanie jachtowe wraz z infrastrukturą obsługującą, stacje informacji turystycznej o wystudiowanej architekturze zaczynają funkcjonować w przestrzeni półwyspu. Warto wspomnieć, że są to inwestycje finansowane z funduszy strukturalnych.
- Na uwagę zasługuje projekt rozbudowy Stacji Morskiej UG w Helu „Błękitna Wioska” poprzedzany konsultacjami społecznymi należącymi w naszym kraju do rzadkości.

Inwestycja zakłada budowę morswinarium, w celu odtworzenia populacji morswinów w Bałtyku, budowę wioski w układzie i charakterze architektonicznym nawiązującym do tradycji checz rybackich, rekultywację wydm oraz utrzymanie plażowej przystani łodziowej oraz samej plaży także dla celów poznawczych przyjeżdżającej tu młodzieży.

Powyższe przykłady charakteryzują się globalnym spojrzeniem na przestrzeń Półwyspu Helskiego, ze szczególnym uwzględnieniem problemów ją nękających. Poprzedzone analizami, studiami, rozmowami zarówno ekspertów między sobą, jak i konsultacjami społecznymi mają szansę zaistnieć jako dobrze funkcjonujące, akceptowane przedsięwzięcia.

Działając w przestrzeni Półwyspu Helskiego, niezbędna jest pokora wobec sił natury, dziedzictwa kulturowego oraz środowiska naturalnego. Wykorzystując osiągnięcia nauki szanując powyższe wartości, otrzymamy pożądany efekt: *dzikość kontrolowana*.

Literatura

1. Uchwała nr II/49/78 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku z dnia 5 stycznia 1978 r. w sprawie stworzenia Nadmorskiego Parku Krajobrazowego.
2. Eichelberger W.: Być tutaj. Agencja Wydawnicza TU.
3. Praca zbiorowa pod redakcją Janty A.: Nadmorski Park Krajobrazowy. Wydawnictwo Nadmorskiego Parku Krajobrazowego, Władysławowo 1997.
4. Robertson R.: Globalization.
5. Skóra K.: Opinia na temat opracowania mgr inż. B. Wandtke w sprawie ratowania Półwyspu Helskiego oraz przeciwdziałania degradacji środowiska przyrodniczego i jego walorów krajobrazowych, Hel 1992.
6. <http://www.univ.gda.pl> (marzec 2006).
7. <http://www.przyjacielehelu.org> (marzec 2006).